

7. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ VE DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ (1946-1960)

Türkiye'de 1946'da çok partili hayata geçilmesi, büyük ölçüde II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıkan dünya koşullarının etkisiyle gerçekleşmişti. II. Dünya Savaşı'nda faşizm ile liberalizmin mücadelesini liberalizm kazanmış, savaştan sonra faşizm siyaset sahnesinden silinmişti. Diğer taraftan, Sovyetler Birliği (SSCB) savaştan güçlenerek çıkan ülkelerden biriydi. Sovyet orduları Berlin'e kadar girmiş, Doğu Avrupa ve Balkanlar büyük ölçüde SSCB hakimiyet alanına dahil olmuştu. Ayrıca, bazı sömürgelerde yürütülen bağımsızlık mücadelelerine komünistlerin öncülük etmesi sonucunda, Asya ve Afrika'da yeni sosyalist rejimler kurulacaktı. Böylece, 1917 Bolşevik Devrimiyle ilk olarak Rusya'da kurulan sosyalist rejim giderek yayılmaya başlamış oluyordu. Artık, II. Dünya Savaşı sonrası yeni dönemde, rekabetin, liberalizm ile sosyalizm arasında gerçekleşeceği ortaya çıkmıştı.

CHP iktidarı, bu yeni dünyada tercihlerini liberal ilkelere dayanan Batı blokundan yana yaptı. Bunda, SSCB'nin, Türkiye'yi tehdit etmesinin de katkısı oldu. Savaş sırasında Almanlar Sovyetlere saldırırken, Türkiye'nin Nazilerle barış anlaşması yapması, Alman gemilerinin Karadeniz'e geçmesine izin vermesi ve Nazilerin istediği malları ihraç etmesi, SSCB'yi kızdırmıştı. SSCB, 19 Mart 1945'te, Türkiye'ye, barış anlaşmasını uzatmayacağını bildirmişti. 1946 yazında yapılan Postdam Konferansı sırasında da, SSCB Dışişleri Bakanı Molotov, Türk Dışişleri Bakanından Boğazlarda askeri üs ile birlikte Kars ve Ardahan'ı istemişti. Güçlü SSCB'nin bu talepleri karşısında destek ara-

yaşına giren Türkiye, aradığı desteği ABD'den buldu. ABD, 12 Mart 1947'de ilan ettiği Truman Doktrini'nde, Türkiye ve Yunanistan'ın SSCB'ye karşı desteklenmesi görüşünü benimsedi. Nitekim, Türkiye savaşa girmedeği halde, ABD'nin savaşa yıkıma uğrayan Avrupa ülkelerine yeniden imar edilmeleri için verdiği Marshall Yardım Planı'na 1948'de dahil edildi. Türkiye, yeni kurulan Birleşmiş Milletler, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, OECD gibi uluslararası kuruluşlara üye yaptı. Avrupa Konseyi ve NATO'ya üyelik için başvurdu. Böylece Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni dünya düzeninde Batı blokuna katılma tercihinin, Batı blokunun liberal ilkele-ri benimsemesi karşısında, Cumhurbaşkanı İnönü, Batı blokuna katılmanın en temel gereklerinden birinin, Batı tipi liberal bir demokrasiye geçiş olduğunu farketmiş ve bu doğrultuda çok partili hayata geçiş kararını almış görünmektedir.

7.1. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

Dünyadaki gelişmeler ve Türkiye'nin bu koşullarda belirlediği dış politika, Türkiye'nin önüne çok partili hayata geçiş seçeneğini koymuştu. Nitekim, Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım 1944 ve 19 Mayıs 1945'te yaptığı önemli konuşmalarda, demokratikleşme sözü vermişti. Celal Bayar ve arkadaşlarının 7 Haziran 1945'te Dörtlü Takrir'i vererek çok partili demokrasi talebini yüksek sesle dile getirmeleri bu koşullarda gerçekleşti. Nitekim, 5 Eylül 1945'te işadamı Nuri Demirağ Milli Kalkınma Partisi adıyla bir partinin kuruluş dilekçesini vermiş ve partinin kurulmasına izin verilmişti. Bu parti siyasi hayatta önemli bir yere sahip olmasa da, iktidarın yeni parti kurulmasına izin vereceğini göstermesi açısından önem taşıyordu.

Nitekim, sonrasında, 21 Eylül 1945'te Adnan Menderes, Faat Köprülü ve Refik Koraltan hükümeti eleştiren ve demokrasi talep eden konuşmaları nedeniyle CHP'den ihraç edilmiş. İnönü de 1 Kasım 1945 tarihli konuşmasında çok partili demokrasiye geçişe izin vereceğini ortaya koymuştu. Sonrasında, Celal

Bayar'ın 3 Aralık'ta CHP'den istifa edip, 4 Aralık'ta İnönü ile görüşmesinden sonra, Demokrat Parti'nin (DP) kuruluş çalışmaları başladı⁸⁸.

DP'nin kuruluş çalışmaları başlarken, Bayar, Köprülü, Menderes gibi kurucular bazı liberal ve sol aydınlarla da görüşmüştü. Bu görüşmeler, DP'nin siyasi yelpazenin merkez solunu hedeflediğini gösteriyordu. DP kurucuları, CHP'yi merkez sağ bir parti olarak gördüklerinden, Amerikan partilerini (Cumhuriyetçi Parti ve Demokrat Parti) örnek alarak, partilerini merkez sola konumlandırmayı düşünüyorlardı. Sol aydınlarla ve gazetecilerle işbirliğine gitmeleri de bu açıdan önemliydi. Ancak, CHP iktidarı bu gelişmeler üzerine Demokrat Parti'nin kuruluşuna destek veren sol aydınlarla karşı baskıyı arttırdı. İktidarın yönlendirdiği gençler, 4 Aralık 1945'te İstanbul'da, başta *Tan* gazetesi olmak üzere sol çizgideki çeşitli gazete, dergi ve kitabevlerini basarak tahrip etti. 15 Aralık'ta da DTCF öğretim üyeleri Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes, Behice Boran ve Muzaffer Şerif Başoğlu açığa alındı⁸⁹. Nitekim, bu gelişmeler sonrasında, DP kurucuları, sol aydınlarla ve gazetecilerle ilişkisini keserek, partiyi merkeze konumlandıracaktır⁹⁰. Ancak, bu durum, CHP'nin DP'lileri komünistlikle suçlamasına engel olamayacaktır. Nitekim, sonrasında da uzun yıllar boyunca CHP'lilerle DP'liler birbirini komünistlikle suçlamaya devam edeceklerdir.

DP, 7 Ocak 1946'da resmen kuruldu. DP'nin programında, iktisadi ve siyasi liberalizm savunuluyordu. CHP, bürokratizm, devletçilik ve elitizm temelinde eleştirilirken, "sağ popülist" bir çizgi ortaya konuyordu. Eğitim, kültür ve din politikalarında

⁸⁸ İnönü'nün bu dönemde, Rauf Orbay'a da Kazım Karabekir'le birlikte eski TPCF'yi yeniden kurmalarını teklif ettiği ancak, Orbay'ın bu teklifi kabul etmediği belirtilmektedir (STMA, 6: 1885).

⁸⁹ Açığa alınan DTCF öğretim üyeleri 26 Mart 1946'da Danıştay kararıyla görevlerine iade edilince, iktidarın yönlendirdiği öğrenciler olay çıkarmıştı. Olay çıkartan öğrenciler yerine öğretim üyelerini yargılayan iktidar, bu davaların da beraatle sonuçlanması üzerine dört öğretim üyesini 5 Temmuz 1948'de çıkarttığı kanunla üniversiteden uzaklaştırdı. Ünlü solcu yazar Sabahattin Ali'nin faili meçhul bir cinayete kurban gitmesi de aynı günlere rastlamıştı.

⁹⁰ Timur, 1991.

dine daha hoşgörölü bir yaklaşım ortaya konması da dikkat çekiciydi⁹¹.

CHP iktidarı, DP'nin kuruluşunu olumlu karşıladı. Ancak, iktidar gerçekte göstermelik bir muhalefet partisi beklentisi içindeydi. DP kurucularının CHP içinden çıkması ve DP'nin ilk zamanlarda ılımlı bir muhalefet yürütmesi, DP'ye yönelik "muzazaa" veya "ısmarlama muhalefet" kuşkularını ortaya çıkarttı. Buna rağmen, partinin ülke sathında örgütlenme çalışmaları, yoğun halk desteği kazandı. İktidar ise, DP'lilere çeşitli baskı ve engellemelerde bulunuyordu⁹².

Bu arada çok partili hayata geçişe yönelik bazı yasal düzenlemeler yapıldı. 10 Mayıs 1946'da Seçim Yasası değiştirilerek tek dereceli seçimin kabul edilmesi ileri bir adımdı. Ancak, "açık oy, gizli sayım" devam ediyordu ve yargı denetimi yoktu. Seçim sistemi de, temsilde adalet ilkesi açısından en çok eleştirilen model olan "geniş bölge çoğunlukçu sistem"di. Bu sistemde, her il bir seçim çevresi olacak, her ilde en çok oy alan parti o ilin bütün milletvekillerini kazanacaktı. Seçime yönelik bu düzenlemeler, adil ve serbest bir seçim için yeterli değildi⁹³.

Diğer yandan, "Milli Şeflik" ve "değişmez genel başkanlık" gibi totaliter bir uygulamadan vazgeçildi. Basın Yasası'nda yapılan değişiklikle gazete-dergi kurmak kolaylaştırıldı. Üniversitelere özerklik tanındı. Bu düzenlemeler demokratikleşme bakımından olumlu ama, yetersizdi. 1924 Anayasası'nda değişikliğe gidilmemişti. 1924 Anayasası çok partili demokrasiye olanak tanımakla birlikte, muhalefeti güvence altına almadığı ve çoğulculuğu destekleyecek tedbirlere sahip olmadığı için, kolaylıkla çoğunluk tahakkümüne imkan veriyordu. Seçim Yasası demokratik değildi. Basın, toplantı, parti, dernek ve sendika kurmaya yönelik sivil hürriyetler yetersizdi. Yargı bağımsızlığını güvenceye alacak tedbirlerin bulunmaması ve Anayasa Mahkemesi'nin

91 Timur, 1991; Eroğul, 1990.

92 Eroğul, 1990.

93 Tanör, 1995.

bulunmaması önemli eksiklerdi. Meclis İç Tüzüğü de muhalefet açısından yeterli değildi. Ayrıca, bürokrasinin (idare) tarafsızlığının sağlanmaması da, partizanlığın devam etmesine ve ilerde ciddi sorunlara yol açacaktı. Bu tablo, iktidarın, demokrasiye kontrollü bir geçişi arzuladığını ve icazetli bir muhalefet isteğinde olduğunu gösteriyordu⁹⁴.

7.2. 1946 SEÇİMLERİ

Genel seçimin normalde 1947'de yapılması gerekiyordu. Ancak, DP'nin kurulur kurulmaz yoğun bir halk desteği kazandığını gören CHP iktidarı, seçimi bir yıl öne 21 Temmuz 1946 tarihine aldı. Seçimi kaybetme korkusuna kapıldığı anlaşılan CHP, böylece DP henüz örgütlenmesini tamamlamadan seçime giderek, seçimi garantiye almak istiyordu. Nitekim, seçim kampanyası döneminde de DP'ye yönelik baskı ve engellemelere başvuruldu. Bürokrasinin taraflı tutumu eleştiriye uğradı⁹⁵.

Seçim sonucunda CHP'nin 395, DP'nin 62, Bağımsızların da 4 milletvekili kazandığı açıklandı. Ancak, DP, oy sayımı işlemlerine hile karıştırıldığını, kendilerinin aslında 279 milletvekili kazanmış olduğunu ileri sürdü. Seçimin açık oy ve gizli sayım esasına göre yapılması, seçimin yargı güvencesi altına alınmaması ve bürokrasinin tarafsız olmaması yoğun eleştiriye uğradı.

1946 seçimi, CHP'nin ciddi oranda destek kaybettiğini gösteriyordu. Bunda, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin ve II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı ekonomik sıkıntılar önemli bir paya sahipti. Bu dönem boyunca, kıtlık, karaborsa, enflasyon halkı zorlamıştı. Ayrıca, CHP'nin elitist bir tavır içinde olması, otoriter tek parti yönetimi altında halkın taleplerine duyarsızlaşmış olması ve halktan koparak halkın nabzını tutamaz duruma düşmesi, halkta yaygın bir hoşnutsuzluğa yol açmıştı. Modernleşmeye karşıta gelenekselci çevreler alttan alta, CHP'nin elitist ve halkın

⁹⁴ Tanör, 1995; Eroğul, 1990; Eroğul, 1993.

⁹⁵ Tanör, 1995; Eroğul, 1990.

taleplerine duyarsız tavrının, laik ve modernleşmeci çizgisinden kaynaklandığı eleştirisini yapıyordu⁹⁶. Zaten, ülke hala tarım toplumu aşamasından pek fazla öteye geçememişti. Nüfusun yaklaşık yüzde 80'i köylerde yaşıyordu. Köylü yoksuldu, yarı-darma ve tahsildar baskısından çok rahatsızdı. Ayrıca, Toprak Mahsuller Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Köy Enstitüleri gibi uygulamalar da kırsal kesimi kontrol altında tutan toprak ağalarını rahatsız etmişti. Bu koşullar CHP iktidarının halk desteğini kısıtlarken, DP halktan yoğun destek alıyordu.

İnönü, seçimden sonra, aşırı sağcı görüşleri ve muhalefete karşı sertlik yanlısı tutumuyla bilinen Recep Peker'i başbakan atadı. Peker hükümeti, yeni kurulan solcu partileri ve sendikaları kapattı. Esat Adil Müstecaplıoğlu liderliğinde 14 Mayıs 1946'da kurulan Türkiye Sosyalist Partisi ve Dr. Şefik Hüsnü Deymer liderliğinde 19 Haziran 1946'da kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi 16 Aralık 1946'da Sıkıyönetim Komutanlığı'nın kararıyla kapatılırken, iki sosyalist partinin kurucuları da tutuklanıp yargılandı. Türk Ceza Kanunu'na eklenen 141 ve 142. maddelerle sola baskı yapılırken, Sıkıyönetim de muhalefete karşı bir baskı aracı olarak kullanıldı⁹⁷.

DP, 7 Ocak 1947'de gerçekleştirilen 1. Kongre'sinde Hürriyet Misakı adlı bir bildiri yayınladı. Bu bildiride, demokratikleşme doğrultusunda talepler ortaya konuyor, Cumhurbaşkanının tarafsız olması, anti-demokratik yasaların ayıklanması, adil ve demokratik bir seçimi güvenceye alacak bir Seçim Yasası yapılması ile bürokrasinin tarafsızlığının sağlanması isteniyordu. Bu isteklerin yerine getirilmemesi durumunda meclisi terk ederek, "sine-i millete gidileceği" ilan ediliyordu. DP'nin bu istekleri, iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkilerin gerilmesine ve Başbakan Peker'in muhalefeti tehdit etmesine yol açtı⁹⁸. Cumhurbaşkanı

96 Aydemir, 1968.

97 Erler Bayır, 2011; Efe, 2017; Sencer, 1974.

98 Eroğul, 1990.

İnönü, 12 Temmuz 1947'de yayınladığı beyannameyle, idarenin tarafsızlığının sağlanacağı ve muhalefetin koruma altında olduğu güvencesini verdi. Ardından da Recep Peker istifa ettirilip, muhalefete karşı daha ılımlı olan Hasan Saka Başbakan yapıldı.

CHP'nin 17 Kasım 1947'de gerçekleştirilen 7. Kongresi'nde önemli kararlar alındı. İnönü ile çatışan Recep Peker ve ekibinin tasfiye edildiği kongrede, devletçilik ve inkılapçılık ilkeleri yumuşatılırken, toprak ağalarının tepkisini çeken toprak reformu, Köy Enstitüleri gibi konularda geri adım atıldı. Aynı doğrultuda, ekonomide devlet eliyle sanayileşme politikası terk edilerek, Batının yönlendirmesine uygun olarak, tarıma dayalı gelişme modeli benimseniyordu. Nitekim, aynı dönemde, 1946 Sanayi Planı iptal edilirken, tarıma dayalı gelişmeyi hedefleyen 1947 Planı kabul edilmişti⁹⁹. 7. Kongre'de, ayrıca, Hasan Ali Yücel ve Şevket Süreyya Aydemir gibi isimlerin yer aldığı sol kanat tasfiye edilirken, İlahiyat Fakültesi'nin yeniden açılması¹⁰⁰, imam hatip okullarının arttırılması ve ilkokullara din dersi konması kararları alındı. Bu durum, çok partili hayata geçişle birlikte oy kazanma kaygısına düşen CHP'nin, dini konulardaki tutumunu gözden geçirdiğini gösteriyordu. CHP böylece, merkez sağ bir çizgiye yerleşiyordu.

Bu arada, DP içinde, CHP iktidarına karşı muhalefetin nasıl yürütülmesi gerektiği konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başladı. DP yönetiminin ılımlı muhalefet anlayışını eleştirerek, CHP ile uzlaşma içinde olmakla ve "muvazaalı muhalefet" yapmakla suçlayan bazı isimler, daha sert bir muhalefet yürütülmesi gerektiğini savunuyordu. Fevzi Çakmak, Osman Bölükbaşı, Hükmet Bayur gibi önemli muhalif isimlerden bazıları DP'den ihraç edilirken, bazıları da istifa ettiler. DP'den ayrılanlar 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi'ni (MP) kurdu.

⁹⁹ Boratav, 2018.

¹⁰⁰ İlahiyat Fakültesi 1924'te Darülfünun'a bağlı olarak kurulmuş, 1933'te İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşunda Enstitüye dönüştürülmüştü. 1949'da bu sefer Ankara Üniversitesi bünyesinde yeniden kuruldu.

DP yönetimi ise, 20 Haziran 1949'da gerçekleştirilen 2. Kongre'de, Milli Teminat Andı başlıklı bir beyanname yayınladı. Demokratikleşme taleplerinin ve Seçim Yasası değişikliği isteğinin dile getirildiği beyannamede, bu isteklerin yerine getirilmemesi durumunda, ünlü liberal filozof John Locke'un "direnme hakkı" teorisinden esinle, meşru müdafaa hakkının kullanılacağı ilan ediliyordu. Bu kongrede ortaya çıkan parti içi muhalifler (Müstakil Demokratlar Grubu) de ihraç edilmelerinden sonra MP'ye katıldı.

7.3. 14 MAYIS 1950 SEÇİMİ VE 1950-53 DÖNEMİ

1950 seçimlerine yaklaşılrken, 16 Şubat 1950'de Seçim Yasası'nda önemli değişikliklere gidildi. Bu yasayla Yüksek Seçim Kurulu (YSK) kurularak, adil ve demokratik seçim için gerekli düzenlemeler yapıp yargı güvencesi sağlanması önemliydi. Ancak, geniş bölge çoğunluk sistemine dayalı seçim sisteminde değişikliğe gidilmemişti. Bu durum, CHP'nin, seçimi az farkla kazanabileceğini öngördüğünü, seçim sistemi yardımıyla da mecliste daha büyük bir çoğunluk kazanma amacında olduğunu gösteriyordu. Oysa, seçim sonuçları CHP'nin beklentilerinin tam tersine bir sonuç doğuracaktı.

14 Mayıs 1950'de gerçekleştirilen seçimde, DP yüzde 53.4, CHP yüzde 39.4, MP yüzde 4.6 oy almıştı. Bu sonuçlarla DP 416, CHP 69, MP 1 milletvekili kazanmıştı. Böylece, CHP'nin "muvaazalı muhalefet" planı tutmazken, iktidar barışçı bir şekilde DP'ye devredildi. Aslında, bu Türk demokrasisi için önemli bir başarıydı. Zira, tek partili otoriter bir rejimin kendiliğinden demokrasiye geçmesi ve serbest seçimlerle iktidarı devretmesi çok nadir görülen bir durumdu.

DP, Cumhurbaşkanlığına parti lideri Celal Bayar'ı seçtirdi ve Başbakan olarak da Adnan Menderes görevlendirildi. DP liderleri CHP kökenli olsalar da, kısa süre içinde yeni ve farklı bir kadro oluşturmayı başarmıştı. CHP'nin tersine, üniversite mezunlarının, bürokrasi ve ordu kökenlilerin azınlıkta kaldığı, ço-

ğunluğun özel sektör (ticaret ve avukat) kökenli olduğu, genç, dinamik ve halka yakın yeni bir siyasi kadro ortaya çıkmıştı. DP'nin bu kadrosu yürüteceği popülist politika için temel oluştuyordu. CHP ise, üniversite mezunlarının, bürokrasi ve ordu kökenlilerin ağırlıkta olduğu, halka uzak ve elitist bir görünüme yol açan bir kadroya sahipti¹⁰¹.

DP iktidarının 1950-53 döneminde ekonomide büyüme oranları oldukça iyi gitti. Tarımsal üretim ve ihracat artarken, dış krediler de ekonominin büyüme ivmesini arttırmıştı. Böylece, toplumun refahının arttığı bir dönem gerçekleşmişti. Bunda, bataklıkların kurutulması vb. faaliyetler sonucunda ekilebilir alanların genişletilmesi ve sulamada sağlanan ilerlemeler etkili olmuştu. Ayrıca, tarımda makinalaşmanın artışı, suni gübre, ıslah edilmiş tohum, ilaç gibi girdilerin daha yoğun olarak kullanılmaya başlanması, çiftçiye yönelik kredi imkanlarının genişletilmesi de önemliydi. Dönemin simgesi ise, dış kredilerle traktör ithalatındaki büyük artışla, ülkede bir "traktör devrimi" yaşanmasıydı. 1950 öncesinde az sayıda bulunan traktörler, şimdi yaygın olarak kullanılmaya başlamıştı. Böylece, tarımsal üretim ciddi oranda artarken, dünya ekonomisinin elverişli konjonktürü de tarımsal ürün ihracatının ve gelirinin önemli oranda artmasını sağlamıştı. Böylece, halk desteği artan DP, sağlanan refah artışının, DP'nin liberal iktisat politikalarının başarısı olduğunu vurguluyor, CHP'nin devletçi ekonomi politikalarını da mahkum ediyordu¹⁰².

Bu dönemde, iç politika gelişmelerine ve iktidar-muhalefet ilişkilerine bakıldığında, ciddi bir gerginlik görülüyordu. 1946-50 döneminde, CHP iktidarı, DP ve muhalefete yoğun baskı uygulamıştı. 1950 sonrasında ise roller değişmiş, bu kez de DP iktidarı CHP'ye ve muhalefete baskı uygulamaya başlamıştı. 1946-50 döneminde muhalefetteyken demokratikleşme talep eden DP, iktidara geldiğinde demokratikleşme doğrultusunda

¹⁰¹ Aydemir, 1968; Eroğul, 1990; Timur, 1991; Zürcher, 1995.

¹⁰² Aydemir, 1968; Boratav, 2018.

çok az adım atmış, CHP'nin anti-demokratik tavrını benimser görünmüştü. DP'nin "çoğunlukçu" bir anlayışla kendini "milli iradenin temsilcisi" olarak görmesi, "çoğunluk despotizmi" eğilimini güçlendiriyordu¹⁰³.

Muhalefete baskı uygulayan DP, Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun 20 Temmuz 1950'de yeniden açtığı Türkiye Sosyalist Partisi'ni 17 Haziran 1952'de tekrar kapattırmıştı. Ama, DP'nin asıl hedefi CHP'ydi. CHP'nin ve Halkevlerinin mallarına el koyan DP iktidarı, muhalefet partilerinin mitinglerini yasaklıyor, muhalefetin dönemin en etkili kitle iletişim aracı (medya) olan radyodan konuşmasına izin vermiyordu. Bu ortamda, CHP içinde yenilgi psikolojisi ve moralsizlik hakim olmuş, bazı ünlü CHP'li isimler de ardı ardına DP'ye geçmişti. Böylece dağınıklık içine giren CHP, demokratikleşme talepleri dile getirmeye başlayacaktır¹⁰⁴.

DP iktidarının dikkat çeken yönlerinden biri de, katı laiklik anlayışını değiştirerek, dine karşı daha hoşgörülü bir çizgi izlemesiydi. Ezanın Türkçe okunmasından vazgeçilerek Arapça ezana geri dönülmesi, imam hatip liselerinin sayısının artırılarak din eğitiminin genişletilmesi, dini yayınların artması, dini tarikatların faaliyetlerine serbestlik tanınması sonucunda Nurculuğun yayılması dikkat çekiciydi. Bu faaliyetler özellikle yeni başlayan kentleşme sürecinde ortaya çıkan gecekondu mahallelerinde daha fazla etkili oluyordu. Ancak, Ticanilik adlı bir tarikatın ülke genelinde Atatürk büstlerini parçalama eylemleri başlatması karşısında, DP iktidarı tutuklama ve cezalandırmaya başvurmak zorunda kaldı¹⁰⁵.

DP, dış politikada, CHP iktidarı döneminde başlatılan Batı blokuna katılma çizgisini devam ettirdi. İktidara gelir gelmez NATO'ya üyelik için yeniden başvuran DP, SSCB-Çin ile ABD'nin karşı karşıya geldiği Kore Savaşı'nda ABD saflarında

103 Eroğul, 1990; Tanör, 1995.

104 Aydemir, 1968; Eroğul, 1990.

105 Eroğul, 1990.

yer alarak 25 bin asker gönderdi. Bunun sonucunda, 18 Şubat 1952'de NATO'ya üyelik başvurusu kabul edildi. DP'nin bölge politikası da, SSCB karşıtı ve anti-komünist bir çizgide Pakistan, İran ve Irak'la Bağdat Paktı (sonradan CENTO), Yunanistan ve Yugoslavya ile de Balkan Paktı yapılması sonucunu verdi.

NATO'ya girilmesi, ordu ve savunma politikası açısından önemli değişiklikler getirdi. İktidara gelir gelmez orduda kapsamlı bir tasfiyeyle CHP'ye yakın olduğu düşünülen generalleri emekli eden DP, NATO üyeliğinden sonra ordunun yeniden yapılandırılmasını sağladı. Ordunun eğitim ve savaş doktrini NATO kriterlerine uygun hale getirilirken, ülkede çok sayıda NATO ve ABD askeri üsleri açılmaya başlandı¹⁰⁶.

7.4. 1954 SEÇİMLERİ VE 1954-57 DÖNEMİ

1950-53 döneminde ekonomi iyi gitmiş, halkın refah seviyesi yükselmişti. 2 Mayıs 1954'te yapılan genel seçimde bunun sonucu görüldü. DP oylarını ve milletvekili sayısını daha da arttırdı. DP yüzde 58.4 oyla 503 milletvekili, CHP yüzde 35.1 oyla 31 milletvekili, Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) yüzde 4.8 oyla 5 milletvekili kazanmıştı.

DP, seçimde, 1950-53 döneminin ekonomik başarısının meyvelerini toplamaya başlamıştı. Oysa, 1953 yılı sonuna gelindiğinde, ekonomide ilk sıkıntılar yaşanmaya başlamıştı. Dış ticaret açığının artışı sonucunda, döviz rezervi azalıyor ve dış borçlar ise büyüyordu. IMF'yle yapılan görüşmelerde ise, ekonomik istikrar (kemer sıkma) programı uygulanması ve planlama örgütü kurulması isteği gelmişti. Ekonomide hızlı büyümeyi sürdürme arzusu içinde kemer sıkma önlemlerini reddeden DP için, planlama da kabul edilemez bir öneriydi. CHP'nin devletçi ve planlamacı yaklaşımına karşı serbest piyasacı görüşleri savunan DP, IMF'nin planlama örgütü kurulması isteğine şiddetle karşı çıktı. Tam tersine genişletici para ve maliye politikalarıyla

enflasyonist bir büyüme çabasına giren DP, yaklaşan ekonomik krizi erteleme uğraşındaydı. Dış kaynak sağlamak için yabancı sermayeyi çekme düşüncesiyle Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile birlikte, oldukça liberal bir Petrol Kanunu çıkartıldı. Ancak, bu kanunlar nedeniyle muhalefetin "kapitülasyonları geri getirme" ve "ihamet" suçlamasına maruz kalan DP, yabancı sermayeyi çekme çabalarında da başarılı olamadı¹⁰⁷.

DP bu dönemde beklenmedik bir biçimde "devletçi" politikalara başvurdu. Arka arkaya kurulan KİT'lerle devlet eliyle sanayileşme çabasına girdi. TEK, DSI, Karayolları gibi KİT'lerle büyük altyapı yatırımlarına girişti. Bu dönemde özel sektör de basit teknolojili tüketim mallarından başlayarak sanayileşme çabalarına katılmaya başladı¹⁰⁸.

DP'nin uyguladığı politikalar enflasyonist bir büyüme çabasına dayanıyordu. Ancak, kıtlık ve karaborsa ortamı doğmuş, ekonomik kriz algısı oluşmaya başlamıştı. DP'nin IMF'yle anlaşmadan kaçınması, iç ve dış sermaye çevrelerinin desteğini kaybetmesine yol açarken, halk desteği de yavaş yavaş zayıflamaya başlıyordu¹⁰⁹.

Ekonomik kriz ortamı muhalefetin canlanmasını sağladı. DP buna muhalefete ve basına yönelik baskıları daha da arttırarak cevap verdi. Millet Partisi (MP) 27 Ocak 1954'te kapatılırken, laikliğe aykırı faaliyette bulunmak ve din esasına dayalı olmak suçlaması yapılmıştı. Onun yerine Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) kuruldu. Kapatılan partiler arasında sol çizgideki Vatan Partisi de vardı. Muhalefetin seçim zamanı dışında miting yapmasının yasaklanması demokrasi açısından kabul edilebilir değildi. Basına ise, hükümete yönelik eleştirilerini "ispat hakkı" tanınmıyor, pek çok ünlü gazeteci arka arkaya hapse gönderiliyordu. Gazete kağıdı ve resmi ilan dağıtımı da muhalif basını

107 Boratav, 2018; Eroğul, 1990.

108 Gülalp, 1987.

109 Boratav, 2018; Savran, 2016.

cezalandırarak şekilde yapıyordu. Muhalefete yönelik baskılar, muhalefete oy veren Kırşehir ilinin ilçeye dönüştürülmesine kadar varmıştı. Bürokrasi, ordu, yargı ve üniversitelerde iktidarın hoşuna gitmeyenler emekli ediliyordu¹¹⁰.

Bu dönemin büyük yankı uyandıran bir başka önemli gelişmesi 6-7 Eylül 1955 olaylarıydı. Olayların temelinde Kıbrıs sorunu vardı. Kıbrıs'ta Rumlar EOKA adlı bir örgüt kurarak, Türklere yönelik terör saldırılarına başlamıştı. Temel amaçları 1878'den beri İngiltere'ye bağlı olan adanın Yunanistan'a katılmasını sağlamaktı. Buna karşı, Türkiye ise, adanın Türkiye ile Yunanistan arasında "taksim edilmesini" (paylaşılmasını) istiyordu. Bu sırada Atatürk'ün Selanik'teki müze olarak kullanılan evine bir ses bombası atıldı¹¹¹. Sonrasında, 6-7 Eylül günlerinde, DP yanlısı basının kışkırttığı olaylarda, İstanbul'daki gayrimüslimlerin evleri ve işyerleri saldırıya ve yağmaya uğradı. Olaylarda 11 gayrimüslim vatandaş öldürülürken, 73 kilise yakıldı. DP iktidarı ise olayların arkasında komünistlerin bulunduğunu iddia ederek, Aziz Nesin, Kemal Tahir gibi ünlü solcu yazarları tutukladı. Sonrasında İstanbul'daki Rumların çoğu Yunanistan'a göç etti. Buna karşılık, benzer baskılara maruz kalan Türkler ve Müslümanlar da, Balkan devletlerinden Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldı.

Bu baskı ortamı aydınların DP'den kopmasına yol açtı. DP içindeki liberaller ayrılıp 20 Aralık 1955'te Hürriyet Partisi'ni (HP) kurdu. Fuat Köprülü gibi ünlü isimlerin de yer aldığı HP, 32 milletvekiliyle ana muhalefet konumuna yükselmiş, aydın kesimden ve basından aldığı destekle demokratikleşme taleplerinin sözcüsü durumuna yükselmişti.

¹¹⁰ Eroğul, 1990.

¹¹¹ Kısa süre sonra, kışkırtma amaçlı bu bombalama eylemini, Türkiye'nin Selanik Konsolosluğu'yla bağlantılı bir Türk öğrencinin gerçekleştirdiği ortaya çıktı (Oran vd, 2002: 601; Tunçay, 1992b: 184). Bu olay, Türkiye için büyük prestij kaybına yol açtı.

7. 5. 1957 SEÇİMİ VE KRİZİN DERİNLEŞMESİ

Seçimin normalde 1958 Mayıs'ında yapılması gerekiyordu. Ancak ekonomik krizin ve muhalefetin artışının oy kaybına yol açtığını gören DP, seçimi erkene alarak 27 Ekim 1957'de yaptı. Seçimde DP yaklaşık yüzde 10 oy kaybetmişti. DP yüzde 47.9 oyla 424 milletvekili, CHP yüzde 41.1 oyla 178 milletvekili, CMP yüzde 7.1 oyla 4 milletvekili, HP yüzde 3.8 oyla 4 milletvekili kazanmıştı. Bu sonuçta, DP'nin Seçim Yasası'nda değişikliğe giderek muhalefet partilerinin seçim ittifakı yapmasını engellemesi de etkili olmuştu.

Ülkede ekonomik krizin derinleşmesi karşısında iyice sıkışan DP iktidarı, seçimden sonra 1958'de IMF'yle anlaşma yaparak ekonomik önlemler programını uygulamaya koymak zorunda kaldı. Yüksek oranlı bir devalüasyonla birlikte, temel tüketim mallarına yüksek oranlı zamlar yapıldı. DP, IMF'nin planlama örgütü kurulması ve kalkınma planları yapılması isteğini ise, kendi anlayışı doğrultusunda bir Koordinasyon Bakanlığı kurarak uyguladı. Fakat, DP, ekonomik önlemleri disiplinli bir şekilde uygulamaktan kaçınıyordu. Bu durum, dış kaynak sağlanmasında beklentilerin gerçekleşmemesine yol açıyordu¹¹². Ekonomik kriz de aşılamıyordu. 1959'da yeni kaynak bulma ümidiyle ABD'ye giden ve eli boş dönen Menderes, sonrasında SSCB'ye yakınlaşarak kredi desteği sağlamaya çalıştı¹¹³.

Seçimde ittifak yapamayan muhalefet partileri ise, seçimden sonra birleşme yoluna gittiler. HP CHP'ye, Köylü Partisi de CMP'ye katıldı. CMP'nin adı Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) olarak değiştirildi. DP ise buna Vatan Cephesi kurarak karşılık vermeye çalıştı. Bu durum ülkede kutuplaşmayı ve cepheleşmeyi iyice arttırdı. İktidar yanlılarıyla muhalefet yanlıları arasında sokak çatışmaları yaşanmaya, muhalefet liderlerine karşı sokak saldırıları gerçekleştirilmeye başlandı.

112 Doğan, 1987; Boratav, 2018; Keyder, 1989.

113 Tunçay, 1992b; Ahmad, 2015.

Ülkede kriz ve çatışma ortamı büyürken, muhalefet demokratikleşme taleplerini daha yüksek sesle dile getirmeye başlamıştı. Özellikle HP'nin katılımıyla aydın desteğini kazanan CHP, demokratikleşme taleplerinin sözcüsü konumuna yükseldi. Bu dönemde CHP ile DP'nin ilginç bir biçimde konum değiştiği görülüyordu. Çok partili hayata geçilen 1946'da CHP daha otoriter ve milliyetçi-muhafazakar, DP daha liberal bir çizgideyken, aradan geçen 10 yılda DP giderek otoriter ve milliyetçi-muhafazakar bir çizgiye kaymış, CHP ise daha liberal-merkez sol bir partiye dönüşmeye başlamıştı. CHP'nin 1959'da ilan ettiği İlk Hedefler Beyannamesi, temel hak ve özgürlüklerin, düşünce ve basın özgürlüğünün, siyasal hakların, üniversite özerkliğinin, yargı bağımsızlığının sağlanmasının yanı sıra, Anayasa Mahkemesi'nin ve çift meclisli bir parlamentonun kuruluşu taleplerini içeriyordu. Artık sosyal politika konularına da destek vermeye başlayan CHP, planlı kalkınmanın yanı sıra sosyal güvenlik sistemi kurulması, işçilere sendika, toplu sözleşme ve grev hakkı, memurlara sendika, köylüye vergi indirimi gibi talepleri dile getiriyordu.

Ülkede kriz ve muhalefet yükselirken, DP iktidarı da muhalefeti yıkıcılıkla, bozgunculukla ve askeri darbe hazırlığı yapmakla suçluyordu. Aslında, DP iktidara gelir gelmez ordu üst yönetiminde kapsamlı bir tasfiye yaptığından, ordu üst yönetiminin DP'ye bağlı olduğu biliniyordu. Ancak, alt kademede iktidara karşı bazı rahatsızlıklar bulunduğu ilişkin iddialar dolanıyordu.

DP iktidarı, muhalefetin faaliyetlerini soruşturmak üzere 18 Nisan 1960'ta mecliste bir Tahkikat Komisyonu kurdu. Olağanüstü yetkilere sahip olan Komisyonun soruşturması sonucunda CHP'nin kapatılacağı ve yeniden tek parti diktatoryasına dönüşeceği kuşkusu yüksekti. Başbakan Menderes'in, "gerekirse demokrasiye paydos edilecektir" açıklaması bu kuşkuları daha da arttırdı. 28 Nisan'dan itibaren üniversite öğrencileri ve Harp Okulu öğrencileri protesto gösterileri yaptılar. Güvenlik güçleri protestoculara oldukça sert müdahale etti. Bu süreç, 27 Mayıs

1960 sabahı erken saatlerde gerçekleşen askeri darbeyle sonuçlandı.

7.6. DEĞERLENDİRME

Türkiye 1946'da çok partili hayata geçmiş, 1950 seçimiyle de iktidar CHP'den DP'ye devredilmişti. İktidar değişiminin barışçı bir biçimde gerçekleşmesi umut vermiş, demokratikleşme talepleriyle muhalefet yürüten DP'nin iktidarında, ülkenin demokratikleşeceği beklentisi oluşmuştu. Oysa, DP iktidarı da, CHP gibi, baskıcı bir yönetim sergilemeyi seçmişti. 1954'ten sonra ekonomik krizin başlaması ve 1954-60 döneminin bütünüyle ekonomik kriz ortamında geçmesi muhalefetin yükselmesine yol açarken, hükümetin baskıcı uygulamaları daha da artmıştı. Tıpkı 1908-1914 döneminde olduğu gibi, 1946-1960 çok partili demokrasi denemesi de başarısızlığa uğramıştı. Bunda, "çoğunlukçu demokrasi" anlayışının kolaylıkla "çoğunluk despotizmi"ne dönüşmesinin payı büyüktü. Oysa, 1961 Anayasası benzeri bir anayasal düzenleme 1946'da çok partili hayata geçilirken yapılmış olsaydı, hem 1946-60 döneminin yarattığı siyasal kutuplaşma ve çatışma ortamından sakınılabilir, hem de 27 Mayıs darbesinin yol açtığı acılar engellenebilirdi¹¹⁴.

114 Benzer bir değerlendirme için bkz. Tanör (1995).